

De vreemdeling in het Nederlandse strafproces

1. Inleiding.

Onderstaand artikel is een bewerking van een skriptie, gemaakt door vijf studenten van de RU Utrecht in het kader van het basisdoktoraal-bijvak Recht in Theorie en Praktijk. Het onderwerp van de skriptie is de berechting van vreemdelingen in Nederland.

Na bestudering van enige literatuur, werden in de maand november (1979) vier officieren van justitie, twee rechters, drie advocaten, twee tolken en iemand van de Algemene Reklasseringsvereniging uit Den Bosch geïnterviewd aan de hand van een vragenlijst. Bovendien werden in dezelfde periode een aantal rechtzittingen bijgewoond, waarin vreemdelingen terecht stonden.

Op deze manier hoopten de schrijvers enig inzicht te krijgen in de mate waarin in de praktijk de papieren rechten van de verdachte vreemdeling worden gewaarborgd en geëffectueerd. Krijgt de vreemdeling in Nederland een eerlijk proces, zoals art. 6 lid 1 van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden hem die belooft? Vooraf moge erop gewezen worden dat de lezer zich van het onderzoek geen overspannen voorstelling moet maken. Van enige systematiek en precisie, die men in het algemeen van een dergelijk onderzoek mag verwachten kan geen sprake zijn. De beschikbare tijd en de aanwezige vaardigheden op het gebied van sociologisch onderzoek waren beperkt. De resultaten zijn ongetwijfeld sterk beïnvloed door de toevallige keuze van de geïnterviewden en van de bezochte rechtzittingen. Niettemin geloven de schrijvers van enkele interessante, wellicht ook voor anderen onverwachte resultaten te kunnen berichten.

1. Inleiding.

2. De betrokkenen.

Ter terechtzitting verschijnen een aantal personen ten tonele die allen een min of meer duidelijk omschreven rol hebben. Het is met name de advocaat die zich opwerpt als de behartiger van de belangen van de verdachte. Van de overigen zijn het vooral de reklasseringsmedewerker en de tolk die de grootste vrijheid hebben om zich voor de belangen van de verdachte in te zetten. Zonder te willen ontkennen dat ook de rechter en de O.v.J. het beste met de verdachte zullen

voorhebben, zijn zij toch primair op een algemener belang gericht, respectievelijk een onafhankelijke en objectieve rechtspraak en de vervolging van strafbare feiten. De uitkomsten van het onderzoek zullen dan ook in het navolgende aan de hand van de eerste drie personen besproken worden. Daarna komt in een aparte paragraaf nog de problematiek van de dubbele berechting aan de orde.

2a. De advocaat.

Voor een vreemdeling, die van een strafbaar feit wordt verdacht, is het van belang te zorgen voor een

raadsman. Zoals een van de door ons geïnterviewde advocaten het uitdrukte: „Tijdens een proces worden altijd fouten gemaakt; een leek ziet die niet, daar is een advocaat voor nodig”. Ook is de advocaat de belangrijkste bron van informatie voor de vreemdeling, waar het zijn/haar rechten en plichten als verdachte betreft. In de strafzaken die voor de meervoudige kamer van de arrondissementsrechtbank dienen, is er volgens de geïnterviewden vrijwel altijd een advocaat aanwezig. Dit wordt ook algemeen op prijs gesteld en noodzakelijk gevonden. Is er op de zitting geen advocaat dat zal er tot schorsing en aanhouding van de zaak moeten worden besloten. Dit is de mening van zowel rechters als advocaten. Bij het O.M. wil men hier een onderscheid maken tussen lichte en zware zaken. Ten aanzien van de eerste wordt schorsing onnodig geacht wanneer de verdachte niet te kennen geeft de aanwezigheid van een raadsman op prijs te stellen. Slechts een van de vier O.v.J.-en zegt bereid te zijn in deze zelf het initiatief te nemen en de verdachte te vragen of hij/zij alsnog een advocaat wil. De overige drie leden van het O.M. vinden dat dit een taak van de rechter is.

Een vreemdeling is, zeker wanneer hij/zij uit een niet-Europees land afkomstig is, een moeilijk te verdedigen cliënt voor een Nederlandse advocaat. Als oorzaak hiervan kunnen de taal- en cultuurbarrière worden genoemd. Deze bemoeilijken het contact tussen de advocaat en zijn cliënt. De problemen worden nog vergroot doordat twee verschillende rechtsgebieden, het vreemdelingenrecht en het strafrecht,

elkaar hier kruisen. (Daar dit met name een rol speelt in de problematiek van de dubbele berechting, zal hierop in paragraaf 3 nader worden ingegaan).

Door genoemde barrières dreigt op de zitting de nadruk nogal te komen liggen op de daad waarvoor de vreemdeling terecht staat. De persoon van de verdachte, de omstandigheden waaronder het feit is gepleegd, mede in het licht van de culturele achtergronden, raken op de achtergrond. Het is een belangrijke taak van de advocaat om dit te voorkomen. De door ons geïnterviewde advocaten zeggen inderdaad in hun pleidooi, zo dat van pas komt, aandacht te besteden aan de cultuur waarin de verdachte is opgegroeid.¹⁾ De in de praktijk door ons geobserveerde advocaten delen dit standpunt, getuige hun optreden.

Het gaat hierbij vaak om kleine dingen die, als men er niet op bedacht is, een geheel foute indruk van de verdachte kunnen geven. Voorbeeld: voor een rechtbank werd eens verklaard dat de verdachte, een Turk, had gezegd: „Ik jou doodslaan”. De rechtbank besepte niet dat deze uitroep voor de verdachte evenveel betekent als een „verdomme” uit een Nederlandse mond. De man kreeg drie maanden gevangenisstraf en moest ons land verlaten. Toen echter, wat later, de zaak voor de Raad van State diende en daar de betekenis van de kreet bleek, had dit tot gevolg dat de betrokkene in ieder geval in Nederland mocht blijven.

Naar de opvatting van de advocaten houdt het O.M. en de rechterlijke macht vaak onvoldoende

¹⁾ Artikel van Th. Hasselo in *Proces*, juli-augustus 1980.

rekening met kulturele verschillen. Een van de officieren vindt dit ook. De reden die hij hiervoor geeft, is dat je onmogelijk voldoende van de grote verscheidenheid aan kulturen kunt afweten. Zelfs deskundigen op een bepaald gebied vliegen elkaar niet zelden in de haren. Wie moet je dan geloven? Bij het parket is men beducht voor een al te grote preoccupatie met de kulturele achtergrond: de zaak zal snel worden overtrokken (bloedwraak wordt ook in Turkije streng gestraft). De rechters zijn het met dit laatste eens, voor zover het de kommune delikten betreft („Stelen is stelen, en dat geldt voor Marokko of Turkije net zo goed als voor Nederland”). Wel zeggen ze rekening te houden met eventuele lagere strafmaksima voor bepaalde delikten in het land van herkomst.

Met betrekking tot de persoon van de verdachte kan de advocaat ook een reklasseringsrapport vragen. Echter, het is ons gebleken dat de advocaten minder vaak zo'n rapport vragen bij vreemdelingen dan bij Nederlanders. De reden hiervoor is dat de reklassering niet in staat wordt geacht een goed rapport over een buitenlandse verdachte te maken.

Een der officieren van justitie doet nog een suggestie aan de hand met met betrekking tot het functioneren van advocatuur en reklassering in de praktijk. Hij zegt „verantwoordelijk” te zijn voor ongeveer duizend misdrijven en zo'n twintigduizend overtredingen per jaar. Deze draaien alle door de ambtelijke molen. Van een O.v.J. kan, gezien deze grote aantallen, niet verwacht worden dat hij voor iedere individuele verdachte iets eigens bedenkt. Dit is zijns inziens een taak van de advocatuur en re-

klassering. Hij is er dan ook een voorstander van dat deze laatste, voordat de zaak dient, eens met het O.M. van gedachten wisselen over de vraag welke oplossing voor een bepaalde wetsovertreder het meest passend is, zodat de officier eens uit zijn routine wordt gehaald. Hij geeft wel toe dat een alternatieve oplossing voor een vreemdeling minder vaak gevonden zal kunnen worden dan voor landgenoten, maar dit mag het voorafgaande overleg niet in de weg staan.

Wat ons opviel tijdens bezoeken aan rechtzittingen, is het grote belang dat een verklaring kan hebben, afgegeven door de justitie van het land van herkomst, inhoudende dat de betrokkene nog nooit eerder met justitie in aanraking is geweest.

2b. De tolk.

De bijstand van een tolk wordt in art. 6 lid 3 sub e van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden gezien als een zelfstandig en essentieel element van een eerlijk proces. Hoe is dit recht op bijstand van een tolk in de Nederlandse strafrechtspraktijk geëffektueerd?

De aanwezigheid van een tolk ter terechtzitting wordt door de geïnterviewden in het algemeen op prijs gesteld en wenselijk geacht. Toch zijn er wel enige nuanceverschillen in de opvattingen te bespeuren. Drie van de vier leden van het O.M. vinden dat er geen tolk hoeft te zijn als de verdachte de Nederlandse taal behoorlijk spreekt en verstaat. Hierbij wordt door een van hen het voorbeeld genoemd van een buitenlandse verdachte, die al een tijd in ons

land woonde en die zich beledigd voelde toen er een tolk was opgeroepen.

Een van de rechters voelt zich nogal eens beet genomen („Binnen haken en buiten plat Utrechts”). In het algemeen levert het naar zeggen van de zittende magistratuur geen problemen op, omdat, zodra ervan voorlopige hechtenis sprake is, er altijd zowel een tolk als een advocaat is. Dit onderscheid, tussen lichte en zwaardere feiten, dat we ook bij de vraag naar de noodzaak van een advocaat tegen zijn gekomen, wordt hier ook gemaakt door een der officieren.

Alle overige geïnterviewden zijn van mening dat er altijd een tolk ter terechtzitting aanwezig moet zijn, ook al spreekt en verstaat de verdachte behoorlijk Nederlands. Als redenen hiervoor worden genoemd dat het nogal eens om nuances gaat of om woorden waarvan misschien de verdachte wel de letterlijke vertaling weet, maar waaraan hij/zij toch een geheel andere emotionele inhoud geeft dan wij. Bij afwezigheid van een tolk zou de zaak moeten worden aangehouden, zo vinden zij. Hoe behoort een tolk te vertalen (simultaan of samenvattend) en: gebeurt dit in de praktijk ook? Iedereen vindt dat de tolk letterlijk moet vertalen, wat er gezegd wordt. Het wordt als zeer frustrerend ervaren als de tolk, na een heel verhaal van de verdachte, uiteindelijk meldt: „Hij zegt ja”. De officieren van justitie en de rechters menen dat er in de praktijk in de regel simultaan wordt vertaald. Dit is echter in tegenspraak met hetgeen een van de tolken ons vertelt over de situatie in Amsterdam. Daar schijnen rechters vaak te verzoeken of er

niet samenvattend getolkt kan worden. De door ons geïnterviewde medewerker van de reklassering vindt het samenvattend tolken uit den boze, omdat dan de tolk gaat bepalen wat belangrijk is in wat de verdachte vertelt, terwijl dat niet zijn taak is.

Hoe wordt het optreden van een tolk ervaren? Het maakt dat de zitting langer duurt en niet zo vlot verloopt. Werkt dit irriterend? Gaat het ten koste van andere dingen? Mag of moet de tolk, zelfstandig of op verzoek van rechter, O.v.J. of advocaat, kulturele achtergronden verduidelijken? En: is dat zinnig?

Bij het opmaken van de rol wordt rekening gehouden met de aanwezigheid van een tolk. Elke zaak krijgt een aantal punten, waarbij elk punt staat voor een bepaalde tijdseenheid. Is er in een zaak een tolk aanwezig, dan krijgt die zaak extra punten en dus meer tijd. Op een bepaalde ochtend mogen niet meer dan een bepaald aantal van deze punten op de agenda staan.

Er wordt nogal verschillend gedacht over het optreden van een tolk. Overheersend is de opvatting dat het contact met een buitenlandse verdachte, via een tolk, stroever verloopt dan dat met een Nederlander. Hierbij dient te worden aangetekend dat een officier en een rechter zeggen soms ook moeite te hebben de situatie van een Nederlandse verdachte te begrijpen. Geen van de ondervraagden zegt het optreden van een tolk als irritant te ervaren. Men stelt zich er op in; er wordt rekening mee gehouden. De antwoorden op de andere vraag liepen sterk uiteen. Globaal zijn er drie opvattingen:

— (twee O.v.J.-en en een

rechter) weinig vertrouwen in de tolk, waar het gaat om het verschaffen van objectieve informatie over kulturele achtergronden. Natuurlijk zijn hierop uitzonderingen; soms dragen tolken best zinnige dingen aan over de cultuur van de verdachte.

— (de advocaten). Tevreden met de hulp van de tolk in het geven van kulturele achtergrondinformatie. Wel wijst een van hen op het belang van een goede keuze bij het inschakelen van een tolk.

Voor ongekleurde informatie door de tolk is voorwaarde, dat de verdachte en de tolk niet behoren tot elkaar bestrijdende groeperingen in het land van herkomst. Positieve ervaringen worden gemeld met betrekking tot het zgn. telefonisch tolkensysteem (hierbij heeft de hulpverlener, i.c. de advocaat de mogelijkheid om via een telefoonverbinding met een tolkencentrum, te praten met de buitenlandse hulpvragen).

— (de tolken). De tolken zelf zetten een groot vraagteken achter de tolk, die zich begeeft op het gladde vlak van de informatieverstrekking over kulturele aspecten. Ze wijzen op de enorme kulturele verschillen en zijn bang dat veel tolken hun beperkingen op dit gebied niet kennen. Verder komt naar hun mening de onpartijdigheid van de tolk in het geding wanneer hij/zij dingen gaat verduidelijken die voor de verdachte vanzelfsprekend, maar voor de Nederlandse magistratuur niet zelden onbegrijpelijk zijn. De advocaat is de aangewezen om te bepalen wat er wel en wat er niet over de cultuur van de verdachte zal worden verteld. Ook de ondervraagde tolken wijzen op het gevaar van een tolk uit hetzelfde land van herkomst

als de verdachte. De „social climbers” onder deze, van origine buitenlandse tolken zetten zich vaak sterk af tegen de landgenoten die hun groep te schande maken in het buitenland. Het is derhalve van belang dat tolk en verdachte behoren tot (politieke, religieuze) groeperingen in het moederland, die elkaar vertrouwen.

De twee tolken die we hebben gesproken vinden dat er snel een beroepskode moet komen, waarin regels staan omtrent het gedrag en de houding van een straftolk, omdat gebleken is dat veel tolken moeite hebben met het bepalen van een onpartijdige houding. Een nogal eens voorkomend verschijnsel is de „politietolk”, die, op z'n zachtst gezegd, hard meedenkt bij het verhoor door de politie.

Het ideaal beeld is een tolk van de piketdienst, die van de bewaring tot en met de detentie meeloopt (en het dus niet zo is dat in elke volgende fase van het strafproces een andere tolk optreedt). Het instituut van de tolkencentra en het telefonisch tolken is volgens hen een noodoplossing, waaraan grote nadelen kleven. Zo kan de buitenlander niet zien wie er aan de andere kant van de telefoonlijn zit en zal in het algemeen in hem/haar weinig vertrouwen hebben. Wat betreft onze eigen waarnemingen: voor de Utrechtse rechtbank hebben we twee tolken aan het werk gezien, die, voor zover wij dat konden beoordelen, letterlijk en ook zeer duidelijk vertaalden. Dit echter in schrille tegenstelling tot de situatie in een zaak die diende voor het Amsterdamse hof, waar alleen het rekwisitoir van de A.G. letterlijk werd vertaald. De A.G. drong hier stilzwijgend op aan door het zin voor

zin en met tussenpozen op te lezen. Een der verdachten had z'n laatste woord goed voorbereid: een aan twee kanten volgetypt blaadje. De tolk mocht hiervan echter slechts de essentie weergeven!

In de zaken die we gezien hebben voor de Utrechtse politierechter werd niet erg zorgvuldig nagegaan of de verdachte wel in staat was te volgen wat er op de zitting gebeurde. In een geval, waarbij geen tolk aanwezig was, vroeg de rechter of de verdachte er prijs op stelde dat er een tolk zou zijn. De man antwoordde ontkennend, hij begreep het wel. Toch zou het ons inziens beter zijn geweest als er wel een tolk zou zijn geweest. Nu bleef er namelijk veel onbegrip en misverstand bestaan over allerlei punten, wat bij ons als zeer onbevredigend overkwam.

In een ander geval had een Marokkaanse verdachte een Marokkaanse vriend als tolk meegenomen, die echter zelf ook nauwelijks de Nederlandse taal beheerste. De „tolk” scheen vrijwel niets te begrijpen, laat staan dat de verdachte zelf wist wat er gebeurde. Weliswaar deden rechter en officier van justitie de grootste moeite om langzaam en eenvoudig Nederlands te praten, maar het ware beter geweest als ze de zaak hadden aangehouden, opdat een gekwalificeerde tolk had kunnen worden opgeroepen.

2c. De reklassering.

Aangezien de persoon van de verdachte vaak op de achtergrond blijft, is het goed dat hierop in een reklasseringsrapport de nadruk wordt gelegd. Toch bestaat de reklassering nog nauwelijks voor buitenlanders. Evenals voor de

advokaat, is de vreemdeling voor de reklassering een moeilijke cliënt, vanwege het verschil in cultuur en vanwege de taalproblemen. Men hoort ook nogal eens het argument dat reklasseringshulp aan vreemdelingen niet zou baten, omdat ze na afloop van hun detentie toch zullen worden uitgezet. Een rapport blijft dan vaak achterwege, terwijl dat juist van groot belang kan zijn voor de vraag wat voor straf de vreemdeling krijgt en of hij/zij al dan niet wordt uitgezet! In haar brief van 14 november 1979 aan de leden van de vaste commissie voor justitie van de Tweede Kamer bevestigt de Vereniging van Reklasseringsinstellingen dat buitenlanders, die met het Nederlandse strafrecht in aanraking komen in een netelige positie verkeren. De hulpverlening aan deze groep wordt niet alleen bijzonder bemoeilijkt door het gebrek aan faciliteiten en man/vrouwkracht, maar vooral door het weinig rooskleurig perspectief als gevolg van het gevoerde uitzettingsbeleid. De nota „Etnische minderheden” van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, die een beeld geeft van de slechte positie waarin vreemdelingen in het algemeen verkeren, gaat ervan uit dat het overheidsbeleid erop gericht moet zijn de achterstand die bepaalde minderheidsgroepen binnen onze samenleving hebben, te corrigeren en weg te werken. Een subsidie heeft er voor gezorgd dat enkele hulpverleners, speciaal voor buitenlandse verdachten c.q. gedetineerden konden worden aangetrokken, maar er blijft een grote behoefte aan personeel, dat kan worden ingezet bij de reklassering van vreemdelingen. Wordt er in een strafzaak waarin

een vreemdeling terecht staat vaker of minder vaak een reklasseringsrapport gevraagd? De indruk van de reklasseringsmedewerker is dat het O.M. vaker om een rapport vraagt dan rechters of advocaten. In het algemeen wordt er zijns inziens bij vreemdelingen minder gerapporteerd. Twee Amsterdamse officieren van justitie zeggen even vaak een rapport over vreemdelingen als over landgenoten te vragen. Hun Utrechtse kollegae daarentegen doen zulks juist minder vaak. Dit plaatselijke verschil is wellicht te verklaren uit het feit dat in de hoofdstad bij de reklassering meer specialisten op dit gebied werkzaam zijn dan in Utrecht. Gebrek aan kennis bij de reklassering is namelijk voor de leden van het Utrechtse parket reden om minder vaak een rapport te vragen. De beide (Utrechtse) rechters zeggen in deze geen onderscheid te maken tussen de twee groepen.

3. De dubbele berechting.

Tot dusver hebben we ons onderzoek beschreven aan de hand van enkele personen die een belangrijke rol spelen op de rechtzitting. De problematiek die we nu nog willen bespreken, die van de zgn. dubbele berechting, ligt op een ander vlak. De moeilijkheden ontstaan doordat de berechting van vreemdelingen zich bevindt op het raakvlak van twee rechtsgebieden, het vreemdelingen- en het strafrecht. Een van de voornaamste redenen waarom een vreemdeling ons land kan worden uitgezet, is het begaan hebben van een strafbaar feit. Alle verblijfstitels op grond van de Vreemdelingenwet, behoudens die van art. 10 lid 2, kunnen op deze wijze verloren

gaan, waarna uitzetting kan volgen.

Onderscheiden moeten hier worden de gevallen, waarin wordt uitgezet zonder dat daaraan berechting van de betrokkene is vooraf gegaan, en de gevallen, waarin eerst na berechting, veroordeling en eksekutie tot uitzetting wordt overgegaan. Met betrekking tot deze laatste categorie van gevallen kan gesteld worden dat hier in feite sprake is van twee sankties. Deze kunnen op verschillende manieren kumulieren: ze hebben konflikerende doeleinden; of ze reageren op dezelfde wijze op het strafbare feit, hetgeen inefficiënt is; in hun totaliteit is de totale straf vaak disproportioneel. In deze „dubbele berechting”-benadering kan men spreken van een praktijk die in strijd is met het in art. 68 Wetboek van Strafrecht neergelegde „ne bis in idem”-beginsel. Deze redenering wordt echter van de kant van de administratie bestreden. Het is vaste jurisprudentie van de Kroon dat deze gedachtingang niet opgaat, omdat de beëindiging van het verblijf na berechting en eksekutie niet moet worden gezien als een bijkomende straf, maar als een, in het belang van de openbare orde genomen, en op zichzelf staande maatregel, al zal de vreemdeling die het betreft het vaak wel als een straf voelen. Vooral als hij/zij enigermate is geworteld in de Nederlandse samenleving betekent uitzetting een zwaardere straf dan de detentie zelf. Als argumenten voor deze formele benadering van de Kroon worden wel aangevoerd dat het op allerlei terreinen voorkomt dat strafrechtelijke sankties gevolgd worden door administratiefrechtelijke, en dat, indien Nederland een ander beleid zou voeren,

we zouden gaan afwijken van dat van alle andere landen van de wereld met als gevolg „dat we binnen de kortste tijd een verzamelpplaats van criminele elementen zouden worden”.²⁾

Toch wordt niet iedere vreemdeling, die is veroordeeld voor een strafbaar feit, uitgezet. Of hiertoe zal worden overgegaan is o.a. afhankelijk van de hoogte van de straf en de duur van het verblijf in ons land. De vreemdelingen-diensten hanteren hiervoor een aantal vuistregels,³⁾ welke echter niet meer dan een indicatie geven. De vreemdelingenwetgeving laat aan de administratie een vergaande diskretionaire bevoegdheid. Op het moment dat de strafrechter vonnis wijst, heerst dan ook veelal grote onzekerheid over de vraag of tot uitzetting zal worden overgegaan. Het gevolg hiervan is dat de rechter hierop niet of nauwelijks kan anticiperen: hij/zij weet niet wat de administratie gaat doen en kan de straftoemeting daar dan ook niet op afstemmen. Vinden de ondervraagden dat er sprake is van een dubbele berechting (ook wel: dubbele bestraffing) als bovenbedoeld? Twee leden van het O.M. en een van de rechters zien de maatregel van uitzetting als een straf, omdat de vreemdeling het als zodanig ervaart. De beide andere officieren van justitie en de andere rechter daarentegen, stemmen in met de op dit punt bestaande jurisprudentie van de Kroon. Ook de Nederlander die „gezetten” heeft staat immers bloot aan allerlei sankties uit zijn/haar omgeving (werkgever, familie, vrienden). Ook al ervaart men deze sankties als een straf, dat maakt ze nog niet tot sankties in eigenlijke zin. De drie advocaten zijn het er over eens dat het

formele onderscheid tussen straf en maatregel zou moeten worden opgeheven. Het gaat erom hoe de betrokkene een en ander ervaart. Voelt hij/zij de maatregel als een straf, dan is het een straf. Ze zijn van mening dat iemand die al een tijd hier is, en hier een nieuw bestaan heeft opgebouwd, weinig banden meer met het moederland heeft en dan ook hier moet kunnen blijven.

Zijn de ondervraagden op de hoogte van de vuistregels zoals de vreemdelingendiensten die hanteren als norm voor mogelijke verblijfsbeëindiging naar aanleiding van een straf, opgelegd wegens een hier te lande begaan strafbaar feit? En: houdt men hier ook rekening mee in rekwisitoir, vonnis en pleidooi? Het O.M., op een O.v.J. na, is van bestaan en inhoud van de vuistregels op de hoogte en zegt er in het rekwisitoir ook rekening mee te houden. De beide rechters zijn niet met de vuistregels op de hoogte. Twee van de drie advocaten kennen de regels en plegen in hun pleidooi op het belang ervan te wijzen.

4. Konklusie.

Uit een onderzoek, zo fragmentarisch en selectief als het onze, mogen natuurlijk geen algemene konklusies getrokken worden. We hebben een aantal betrokkenen geïnterviewd over zaken die ons interesseren, waarbij het ons om

²⁾ H. C. Fraaij, „Het vreemdelingenbeleid in het algemeen”, inleiding gehouden voor de werkgroep Rechtsbijstand in Vreemdelingenzaken, 16 april 1975.

³⁾ Notitie Vreemdelingenbeleid van Staatssekretaris E. A. Haars van Justitie, 15649, Tweede Kamer 1978/1979, 28 juni 1979, pag. 35.

praktische redenen niet mogelijk was (ook) aandacht te besteden aan het „consumer perspective”, zodat alleen al daarom het beeld vertekend zal zijn.

Onze algemene indruk is dat niet kan worden gezegd dat de vreemdeling in Nederland geen eerlijk strafproces krijgt. Toch hangt voor hem/haar veel af van de persoonlijke kwaliteiten, vaardigheden en kennis van de andere betrokkenen in het geheel. Dit geldt weliswaar ook voor de Nederlandse verdachte, maar het probleem speelt hier sterker, juist omdat de problematiek van de

vreemdeling in het strafproces zo specifiek is en door, niet uit dezelfde cultuur stammende rechters, O.v.J.-en en anderen moeilijk is te doorgronden. Daarnaast is er de moeilijkheid van de elkaar snijdende rechtsgebieden in deze, wat maakt dat twee verschillende bureaukratische apparaten langs elkaar heen werken, hetgeen wel eens in het nadeel van de vreemdeling kan uitvallen.

A. Schotman
L. Holtus
P. van Mierlo
C. van de Ven
J. de Goeij

Enkele gedachten 1

Bij de opening van het nieuwe Centraal Bureau van de Reclassering Leger des Heils op 18-5-'81 ontvouwde de directeur van het bureau, mr. H. Fijn, enkele gedachten.

Vrijplaatsen voor delinquenten

„Vrijplaatsen voor delinquenten zouden een nuttige functie kunnen hebben. Verdachten kunnen van daaruit onderhandelen met justitie, rechtshulp, slachtoffers en hulpverlening. Om justitieel ingrijpen te voorkomen is de vrijplaats een duidelijk alternatief.”

Dat zegt mr. Herman Fijn, directeur van de reclassering van het Leger des Heils, bij de opening van een nieuw landelijk bureau van de organisatie. De reclassering zou tijdens het verblijf van de verdachte in de vrijplaats bemiddelend kunnen optreden tussen verdachten en instanties. In de vrijplaats heeft de verdachte de kans zijn belangen en rechten in het strafprocesrecht optimaal veilig te stellen, aldus mr. Fijn, die zich overigens afvraagt of de kerken, die hier en daar als vrijplaats voor illegale buitenlanders hebben gefunctioneerd, de aangewezen plaatsen zijn voor het realiseren van vrijplaatsen voor verdachten en misdrijven.

Van culturele delicten naar schadelijke praktijken

Veertig jaar culturele factoren in het strafrecht in PROCES*

Jeroen ten Voorde

1. Inleiding

In 2020 deed ik samen met mijn toenmalige collega's Luuk Esser en Nienke van Nieuwenhuizen in opdracht van het ministerie van Justitie en Veiligheid onderzoek naar een drietal zogeheten schadelijke praktijken: huwelijksdwang, achterlating en vrouwelijke genitale verminking.¹ Het onderzoek was erop gericht het huidige wettelijk (civiel-, bestuurs- en strafrechtelijk) instrumentarium met betrekking tot het voorkomen en aanpakken van deze schadelijke praktijken in kaart te brengen en aan te geven welke aanvullende (wettelijke) instrumenten te bedenken zijn om de aanpak daarvan te verbeteren. Tevens werd een aantal specifieke vragen gesteld met betrekking tot het voorkomen van het uitreizen van personen wanneer achterlating, huwelijksdwang of vrouwelijke genitale verminking dreigt en het laten terugkeren van (minderjarige) personen die in het buitenland zijn achtergelaten.² Het onderzoek bestond in belangrijke mate uit deskresearch. Daarnaast voerden we enkele gesprekken met personen met expertise in de aanpak van huwelijksdwang, achterlating en vrouwelijke genitale verminking.

Met dit onderzoek keerde ik terug naar een onderwerp waaraan ik in mijn wetenschappelijke carrière eerst veel en later meer sporadisch aandacht besteedde, namelijk het recht, in het bijzonder het strafrecht, in een pluriforme samenleving. Ten behoeve van het onderzoek naar schadelijke praktijken dook ik mijn archief in. Door uiteenlopend ongemak is dit archief tegenwoordig helaas verre van compleet. Wel vond ik een tot 2008 bijgehouden bibliografie van nationale en internationale publicaties die ik ten behoeve van het schrijven van mijn proefschrift gebruikte.³ Een blik daarop leerde dat nogal wat Nederlandse publicaties over dit thema verschenen in PROCES, zelfs veel vaker dan in andere Nederlandse tijdschriften. Dat riep bij mij verschillende vragen op. Om wat voor publicaties ging het, waarom werden zij geschreven en waarvoor koos de auteur (of kozen de auteurs) juist voor PROCES en is er een ontwikkeling in thematiek en toon van de

* Prof. dr. mr. Jeroen ten Voorde is universitair hoofddocent Straf(proces)recht. Hij is tevens als bijzonder hoogleraar Strafrechtsfilosofie, leerstoel Leo Polak, verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen en redacteur van PROCES.

1 L.B. Esser, J.M. ten Voorde & N.M.J. van Nieuwenhuizen, *De aanpak van schadelijke praktijken: een juridisch perspectief*, Leiden: Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Universiteit Leiden 2020.

2 Zie ook M.D. Gremmen, 'Achterlating en huwelijksdwang: juridische mogelijkheden', *FJR* 2020, p. 214-222.

3 Het proefschrift is getiteld *Cultuur als verweer* en verscheen bij Wolf Legal Publishers (Nijmegen 2007).

publicaties te herkennen? Het zijn vragen die ik in dit artikel beoog te beantwoorden, om aldus een bijdrage te leveren aan de geschiedschrijving van PROCES. Ik dook in de archieven van de jubilaris en nam contact op met enkele auteurs van soms lang geleden geschreven artikelen en stelde hun enkele vragen. Ik stuurde ook enkele vragen naar (voormalige) redactieleden. De antwoorden verwerkte ik anoniem in dit stuk. Ik ben de respondenten dankbaar voor hun reacties.

2. Een overzicht van publicaties

2.1 *De eerste artikelen*

Het onderwerp strafrecht in een pluriforme samenleving heeft betrekking op de wijze waarop en de mate waarin het strafrecht, zowel in wetgeving als in de strafrechtspleging, aandacht besteedt aan in de samenleving aanwezige diversiteit. Diversiteit wordt hier beperkt tot raciale, nationale, etnische, religieuze of levensbeschouwelijke en talige diversiteit. De aandacht die in het strafrecht daaraan wordt besteed, kan zich richten op vraagstukken van discriminatie, maar daarop is het vizier in deze bijdrage niet gericht. De aandacht gaat uit naar gedrag, zowel het (strafbaar) handelen als het handelen van justitiabelen tijdens het strafproces. Wie met deze beperkingen in het archief van PROCES duikt, komt tientallen publicaties tegen. Ik waag mij niet aan een specifiek aantal, omdat de beperking die ik heb aangebracht niet zo scherp is dat nauwkeurig kan worden aangeduid welk artikel wel en welk artikel niet moet worden meegeteld. Ik houd het erop dat het oudste artikel dateert van 1981.⁴ Een artikel uit 2019 beschouw ik als het meest recent verschenen stuk over vorenstaande thematiek.⁵

Het verhaal begint echter in 1977, toen een speciaal nummer van PROCES verscheen met de titel 'Vreemdelingennummer'. Daarin is veel aandacht voor de vreemdelingenwetgeving, maar het bevat ook bijdragen getiteld 'Reklassering en de buitenlander', 'Buitenlandse gedetineerden in een huis van bewaring' en 'Ervaringen van en met buitenlandse gedetineerden in "Esserheem"'.⁶ De belangstelling voor 'buitenlanders' en reclassering bleef ook in de jaren na dit nummer zichtbaar.⁷ Zij verbreedde zich al snel op twee wijzen. Allereerst verschenen diverse bijdragen over culturele achtergronden van 'vreemdelingen', in het bijzonder die van justitiabelen met een Turkse achtergrond.⁸ Een artikel over winti, volgens de auteur de traditionele religie onder creoolse Surinamers, wordt in 1990 op verzoek van de redactie van PROCES geschreven teneinde een bijdrage te leveren aan 'een beter verstaan van het gedrag van allen voor wie Winti een

4 A. Schotman e.a., 'De vreemdeling in het Nederlandse strafproces', *PROCES* 1981, p. 159-167.

5 J. Jansen & J. ten Voorde, 'Het digitale jasje van eerderrelateerd geweld. (Strafrechtelijke) mogelijkheden en beperkingen', *PROCES* 2019, p. 218-227.

6 *PROCES* 1977, 1.

7 Zie o.a. P. van der Sanden, 'Reclasseringswerk ten behoeve van "buitenlanders"', *PROCES* 1980, p. 133-138.

8 Th.H.F.P. Hasselo, 'Sociaal-culturele achtergronden van de Turken', *PROCES* 1980, p. 139-147; Y. Yeşilgöz & L.M. Coenen, 'Opvattingen over eer en eerbescherming onder Turken', *PROCES* 1992, p. 25-31.

levende werkelijkheid vormt'.⁹ Antropologische bijdragen blijven ook nadien de kolommen van PROCES vullen.¹⁰ Daarnaast richten auteurs zich ook en steeds meer op de fase van het voorbereidend onderzoek (kort gezegd: de opsporing) en de berechting. Vijf studenten van de Universiteit Utrecht schreven naar aanleiding van hun scriptie al in 1981 een artikel getiteld 'De vreemdeling in het Nederlandse strafproces'.¹¹ In het artikel wordt getracht antwoord te geven op de vraag of aan vreemdelingen een eerlijk proces wordt gegeven, zoals gewaarborgd door artikel 6 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM). Ter beantwoording van deze vraag werden onder meer zittingen bijgewoond en interviews gehouden met advocaten, rechters en officieren van justitie. In het artikel wordt met name ingegaan op de 'taal- en cultuurbarrière' en de mogelijke problemen die zij voor 'vreemdelingen' opwerpt. Zo richt het artikel zich onder meer op tolkenbijstand, een recht gewaarborgd in artikel 6 lid 3 onderdeel e EVRM. Aan tolkenbijstand wordt ook in latere jaren aandacht besteed.¹²

2.2 *Cultuur als verweer*

Aandacht voor de culturele achtergrond van (Turkse) justitiabelen bij de berechting wordt benadrukt in diverse bijdragen van Wormhoudt die vanaf 1986 in PROCES verschijnen.¹³ Wormhoudt schetst onder andere mogelijkheden om met behulp van de bestaande algemene strafuitsluitingsgronden rekening te houden met de culturele achtergrond van strafbaar gesteld handelen. Dergelijke door cultuur geïnspireerde feiten werden destijds *culturele delicten* genoemd.¹⁴ In de jaren negentig wordt de thematiek die Wormhoudt aansnijdt, en waarvoor de term *cultureel verweer* wordt gemunt, ter hand genomen door Huisman, Engelman en Wiersinga.¹⁵ Wiersinga's artikel is de uitwerking van een interview met Alison Dundes Renteln, de voornaamste Amerikaanse auteur op het terrein van het cultureel verweer.¹⁶ In het interview gaat het onder andere over de voor- en nadelen om rekening te houden met 'culturele argumenten in rechte'. In 2000 schrijven Boksem en Kromdijk een artikel en formuleren daarin enkele 'criteria (aandachtspunten) voor de straftoemeting' die 'bruikbaar zijn in alle zaken waarin "uitheemse zeden" aan de orde komen'.¹⁷ Het meewegen van de 'culturele achter-

9 C. Pengel, 'Winti en recht', *PROCES* 1990, p. 105-109.

10 Bijv. I. van de Wetering, 'Winti en voodoo in de rechtszaal', *PROCES* 2001, p. 163-170.

11 Schotman e.a. 1981. Het artikel is integraal afgedrukt in dit speciale nummer.

12 Zie bijv. J. ten Voorde, 'Nieuwe wetgeving inzake tolken en vertalers', *PROCES* 2008, p. 184-192.

13 R.H. Wormhoudt, 'De culturele achtergrond van Turkse justitiabelen en de strafrechtspleging', *PROCES* 1986a, p. 163- 170; R.H. Wormhoudt, 'Culturele achtergronden: Strafuitsluitingsgronden?', *PROCES* 1986b, p. 329- 336; R.H. Wormhoudt, 'Culturele achtergronden en (rechts-)hulpverlening', *PROCES* 1988, p. 1-11; R.H. Wormhoudt, 'Culturele achtergronden en strafrechtspleging. Winti', *PROCES* 1991, p. 105-112.

14 Zie daarover Ten Voorde 2007, p. 4-7.

15 W. Huisman, 'Culturele delicten', *PROCES* 1995, p. 80-88; I. Engelman, 'Ongelijke gevallen, gelijk behandelen? Het gelijkheidsbeginsel onder de loep bij de kinderrechter', *PROCES* 1998, p. 5-10; H. Wiersinga, 'Amerika: de "melting pot" en het recht', *PROCES* 1996, p. 119-127.

16 Zie A.D. Renteln, *The Cultural Defence*, Oxford/New York: Oxford University Press 2004.

17 J. Boksem & S. Kromdijk, 'Cultuurverschillen', *PROCES* 2000, p. 9.

grond' van de dader als strafverzachtende omstandigheid was volgens hen het enig juiste om te doen.¹⁸

In 2001 verschijnt een speciaal nummer van PROCES naar aanleiding van een door het tijdschrift georganiseerde studiedag over cultuur en cultureel verweer.¹⁹ Het was niet de eerste studiedag die het tijdschrift over culturele diversiteit in het strafrecht organiseerde. In 1986 vond de studiedag 'Buitenlanders en etnische groepen in de strafrechtspleging' plaats. De bijdragen die naar aanleiding van deze studiedag werden geschreven, richtten zich vooral op discriminatie en ongelijkheid.²⁰ Het speciaal nummer uit 2001 brengt daarentegen criminologische, rechtsvergelijkende, antropologische en psychiatrische en psychologische inzichten bijeen. Hoewel in de meeste bijdragen de toon van de jaren negentig wordt herhaald, cultuur moet zo veel mogelijk in positieve zin worden meegewogen bij de straftoemeting, zijn er ook kritische geluiden. De studiedag leidt tot een nieuw speciaal nummer, dat in 2002 verschijnt en waarin de discussie nog eens dunnetjes wordt overgedaan, 'waarschijnlijk', aldus gastredacteur Mieke Komen in haar Ten geleide in dit nummer, 'omdat cultuur een belangrijke rol speelt in de strafrechtspraktijk'.²¹

2.3 Van cultureel verweer naar schadelijke praktijken

Na dit nummer verdwijnt het cultureel verweer naar de achtergrond.²² Dat valt samen met de nieuwe wind die over immigratie- en integratieland begint te waaien. Het begaan van strafbare feiten die door culturele normen zijn geïnspireerd, wordt na 2002 voorgesteld als teken van slechte integratie. Er worden zwaardere in plaats van lichtere straffen voorgesteld.²³ Mede geïnspireerd door internationale (VN-)organisaties wordt tevens gepleit voor aparte strafbaarstelling van door cultuur geïnspireerde strafbare feiten (culturele delicten), in het bijzonder vrouwelijke genitale verminking.²⁴ Dat pleidooi bereikt ook PROCES. Toenmalig Tweede Kamerlid Boris Dittrich (D66) verdedigt in 2003 in dit tijdschrift de zelfstandige strafbaarstelling van vrouwenbesnijdenis.²⁵ Dat vraagstuk bespreken Luuk Esser, Nienke van Nieuwenhuizen en ik in het in de inleiding genoemde rapport. Wij zien geen aanleiding voor een aparte strafbaarstelling (of het invoeren van een strafverhogende omstandigheid).²⁶

18 Zie ook A. Eppink, 'Culturele facetten bij het oordeel over daad en dader', *PROCES* 1990, p. 322-325.

19 M. Komen & M. Moerings (red.), 'Cultureel verweer in strafzaken', *PROCES* 2001, 11/12, de studiedag.

20 *PROCES* 1986, 11.

21 M. Komen, 'Ten geleide', *PROCES* 2002, p. 34.

22 In ons rapport bespreken we het alleen ten aanzien van vrouwelijke genitale verminking en concluderen dat voor cultureel verweer geen plaats is: Esser, Ten Voorde & Nieuwenhuizen 2020, p. 114-115.

23 Ten Voorde 2007, p. 47-48. Daarover ook J. ten Voorde, 'Het zwaardere straffen van culturele delicten. Feit of fictie?', *PROCES* 2004, p. 124-133.

24 Zie Esser, Ten Voorde & Nieuwenhuizen 2020, p. 103, 106-109.

25 B. Dittrich, 'De strafbaarstelling van vrouwenbesnijdenis', *PROCES* 2003, p. 202-203.

26 Esser, Ten Voorde & Nieuwenhuizen 2020, p. 135-137.

Naast vrouwelijke genitale verminking, zoals vrouwenbesnijdenis tegenwoordig wordt aangeduid, staan in PROCES relatief veel bijdragen over door eer geïnspireerde strafbare feiten, of schadelijke praktijken zoals ze tegenwoordig worden genoemd. Dat laat zich verklaren door het feit dat om dergelijke feiten (eengerelateerd geweld genoemd) verreweg de meeste bekommernis is geweest in de jaren tussen pakweg 2003 en 2010 van de zijde van de politiek, het beleid, de politie en andere instanties.²⁷ De aanpak van eengerelateerd geweld, die wordt ondersteund door wetenschappers, genereert publicaties over dit onderwerp. Met name Janine Janssen (al dan niet samen met andere auteurs) informeert de lezer van PROCES over de vele facetten van eengerelateerd geweld en nieuwe uitdagingen die met de aanpak daarvan gepaard gaan.²⁸

2.4 Veertig jaar publicaties: een analyse

Het overzicht van ruim veertig jaar aandacht voor de consequenties van de pluriformiteit van onze samenleving voor de strafrechtspleging laat continuïteit en discontinuïteit zien. Wat dat laatste betreft is het verschil in gebruikte terminologie het eerste wat opvalt. Eerwraak en vrouwenbesnijdenis zijn eengerelateerd geweld en vrouwelijke genitale verminking geworden, buitenlanders en vreemdelingen werden Turkse justitiabelen, allochtonen, etnische minderheden en tegenwoordig spreken we over personen met een migratieachtergrond. De term culturele delicten valt niet meer. Tot voor kort werd gesproken over schadelijke traditionele praktijken, sinds begin 2020 is schadelijke praktijken de te bezigen term.²⁹ Deze verandering van terminologie laat een verschil in waardering zien. Hoewel met culturele delicten de strafbaarheid ervan duidelijk wordt gemaakt, wordt het culturele niet in een negatieve context geplaatst, iets wat met schadelijke traditionele praktijken wel het geval was. De verandering in terminologie maakt ook zichtbaar dat de aanpak ervan niet louter een taak voor het strafrecht is: delicten zijn strafbare gedragingen en stellen het strafrecht centraal; met praktijken wordt inzichtelijk gemaakt dat de aanpak ervan ook buiten het strafrecht gelegen kan zijn. Ook de onderwerpen wijzigden in de loop van de tijd. Vrijwel niemand schrijft meer over cultureel verweer. Tot slot wordt er tegenwoordig in PROCES genuanceerder geschreven over cultuur en culturele achtergronden dan pakweg veertig jaar geleden. Het gaat allang niet meer over ‘de Turken’ of ‘de Arabieren’. Toch valt mij vooral continuïteit op. In 1981 werd verslag gedaan van onderzoek naar de wijze waarop de strafrechtspleging met culturele informatie omgaat. Hetzelfde gebeurde in 1986 en opnieuw in 2015.³⁰ De gehanteerde methode is met de jaren wel veranderd, vermoedelijk omdat steeds meer artikelen door wetenschap-

27 Daarover o.a. L. Loef & M. Aalst, *Evaluatie strafrechtelijke aanpak eengerelateerd geweld*. Eindrapportage, Amsterdam: DSP Groep 2012.

28 Een selectie: J. Janssen & M. Rasenberg, ‘Dangerous liaisons. Over de relatie tussen eengerelateerd geweld en mensenhandel’, *PROCES* 2017, p. 438-447; J. Janssen & J. ten Voorde, ‘De strafrechtelijke aanpak van eengerelateerd geweld nader beschouwd’, *PROCES* 2011, p. 87-98; J. Janssen & J. ten Voorde, ‘Politieke analyse van eezaken in de rechtszaal’, *PROCES* 2015, p. 337-346; Janssen & Ten Voorde 2019.

29 Bijlage 924819 bij *Kamerstukken II* 2019/20, 28345, nr. 228.

30 Resp. Schotman e.a. 1981; Wormhoudt 1986a; Janssen & Ten Voorde 2015.

pers werden geschreven, de vragen zijn in al die tijd niet wezenlijk veranderd. De vragen zijn misschien wat meer toegespitst en richten zich ook en steeds meer op (de positie van) slachtoffers. Hoe met mensen met een migratieachtergrond in de rechtszaal wordt omgegaan, wordt niet meer als zodanig gesteld, vermoedelijk omdat daarnaar al veel onderzoek is gedaan.³¹ De vraag is veeleer of, in hoeverre en op welke wijze culturele informatie in verband met bepaalde strafbare feiten tijdens de opsporing en in de rechtszaal wordt en mag worden gebruikt. Daarbij gaat het niet louter om informatie van deskundigen. Voor wat betreft de berechting gaat het ook om informatie die vanuit de opsporing wordt verzameld en al of niet deel moet uitmaken van het procesdossier. De belangstelling lijkt tegenwoordig vooral gericht op het delen en niet delen van culturele informatie tussen de verschillende actoren die binnen en buiten de strafrechtspleging op elkaar betrokken zijn. Gebrek aan kennis over culturele fenomenen speelde de strafrechtspleging veertig jaar geleden parten, dat is nu helaas niet anders. Een en ander bleek onder andere uit ons onderzoek naar schadelijke praktijken, in het bijzonder naar vrouwelijke genitale verminking.³²

Gebrek aan kennis hoeft niet per definitie als kritiek te worden opgevat. Kennis vermeerderd en wordt op deelterreinen steeds gedetailleerder en in nogal wat gevallen voer voor specialisten. De in een eerdere voetnoot vermelde bijdragen van Janssen laten deze ontwikkeling naar steeds gedetailleerdere kennis over een bepaald onderwerp zien. Wie de bijdragen leest, ziet echter dat de nieuwe inzichten telkens op een bepaalde wijze worden gebracht, namelijk vertrekkend vanuit bestaande kennis, die als basis dient voor het begrip over (de aanpak van) eergereguleerd geweld. Door die bestaande kennis te herhalen en vervolgens nieuwe kennis daaraan toe te voegen in veelal niet al te lange bijdragen wordt blijkbaar getracht de lezer niet te overvoeren en tegelijkertijd zijn kennis te vermeerderen, opdat die kennis niet alleen bij de specialisten voorhanden blijft. Hoewel de meeste bijdragen tegenwoordig door wetenschappers geschreven worden, is het verschil met door anderen geschreven bijdragen dus minder groot dan wellicht zou worden verwacht.

3. Waarom PROCES?

In de vorige paragraaf passeerden de nodige artikelen de revue, te beginnen met een studentenartikel uit 1981. Waarom bood en biedt PROCES zoveel ruimte aan de hier besproken thematiek? Ik stelde deze vraag aan enkele (oud-)redacteuren en verschillende auteurs van de hiervoor genoemde artikelen. De antwoorden schetsen het volgende beeld.

Van de zijde van (oud-)redactieleden werd aangevoerd dat PROCES altijd een tijdschrift is geweest dat nauw verbonden is met de rechtspraak. Veel redactieleden waren (en zijn) in de rechtspraak werkzaam en hebben oog voor vraagstukken die daarin leven. PROCES had en heeft in potentie een groot lezerspubliek en

31 Eén voorbeeld uit *PROCES*: W. van Rossum, 'Respect tonen. Garfinkel en de interpretatie van het gedrag van Turkse verdachten in de Nederlandse rechtszaal', *PROCES* 2001, p. 172-174.

32 Esser, Ten Voorde & Nieuwenhuizen 2020, p. 100.

voelt zich in het bijzonder verantwoordelijk voor het informeren van hen die werkzaam zijn in de strafrechtspraktijk over nieuwe ontwikkelingen in wetenschap (recht en andere wetenschappen) en rechtspraktijk. De oude (onder)titel *Maandblad voor Berechting en Reclasseering (van Volwassenen en Kinderen)* wijst daarbij vooral op reclasseringswerkers, advocaten, rechters, officieren van justitie, deskundigen en gevangenispersoneel, maar tot die doelgroepen beperkt PROCES zich allang niet meer.

Redactieleden spoorden en sporen collega's of anderen in het werkveld aan om lezingen om te zetten in een publicatie of om een bijdrage te schrijven waarin zij hun expertise met anderen kunnen delen. Er was (en is) veel behoefte aan kopij en dus werd (en wordt) het netwerk van de redactie aangeboord om het tijdschrift te vullen.³³ Het ligt voor de hand dat de toenmalige redactieleden van PROCES van de deels besloten en deels openbare discussies over de omgang met 'buitenlanders' op de hoogte waren en auteurs stimuleerden hun inzichten in hun tijdschrift te delen. Uit de eerste publicaties over de in deze bijdrage centraal staande thematiek blijkt dat vanaf het midden van de jaren zeventig van de twintigste eeuw de diversiteit van land van herkomst van veroordeelden zichtbaar wordt voor reclasseringswerkers en in penitentiaire inrichtingen, en dat de vraag opkwam hoe met 'vreemdelingen' en 'buitenlanders' moet worden omgegaan en hoe kennis van hun culturele achtergrond relevantie heeft voor hun werk. In die eerste jaren vond hulpverlening naar eigen zeggen 'ongecoördineerd' plaats en werd gezocht naar 'inzicht in en overzicht over de totale problematiek'.³⁴ Door in PROCES te publiceren over de gemaakte afspraken werden lokale en regionale in- en overzichten voor een breder publiek toegankelijk gemaakt, terwijl anderen werden aangemoedigd hun ervaringen te delen.³⁵

Dat juist dit onderwerp in PROCES een podium vond, kon een redactielid met een lange staat van dienst niet verklaren. Een oud-redactielid schreef mij dat veelal werd aangesloten bij de actualiteit. Je zou daaruit kunnen afleiden dat de thematiek van strafrecht in een pluriforme samenleving leefde, zowel bij de redactie als bij de lezers. Dat eerste blijkt bijvoorbeeld uit de vraag naar een artikel over winti en strafrecht dat in 1990 in PROCES verscheen. Dat laatste kan worden afgeleid uit de eerste artikelen, die veelal werden geschreven door de personen die tot de lezersdoelgroep van PROCES worden gerekend.

Waar in de beginjaren de aandacht voor de onderhavige thematiek vooral op de werkvloer leek te bestaan, krijgt zij gaandeweg ook wat meer belangstelling in de wetenschap, met name onder antropologen en criminologen. Voor wetenschappers was publiceren in PROCES niet vanzelfsprekend: 'Het blad stond in academische kringen niet in hoog aanzien', zo schreef een oud-redacteur aan mij. Gaandeweg is het aantal bijdragen van wetenschappers evenwel toegenomen, zoals onder meer blijkt uit de speciale nummers over 'cultureel verweer' uit 2001 en 2002. De

33 Doordat de redactie steeds meer uit wetenschappers is gaan bestaan, is het netwerk gewijzigd: van collega's uit het veld worden ook collega's van de eigen vakgroep gevraagd voor PROCES te schrijven. Dat verklaart wellicht mede de verandering in achtergrond van auteurs.

34 Werkeenheid buitenlanders A.R.V., regio Amsterdam, 'Reclasseringshulp buitenlanders', PROCES 1979, p. 285.

35 Vergelijk Van der Sanden 1980.

auteurs van deze bijdragen zullen zich niet spontaan hebben gemeld, maar zijn door de redactie van het nummer uitgenodigd om een bijdrage te leveren. Dat juist in die jaren door wetenschappers de nodige aandacht werd geschonken aan cultuur verweer zou volgens een andere oud-redacteur ermee kunnen samenhangen dat de redactie van PROCES zeker in die tijd nauw verbonden was met het Utrechtse Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen. Aldaar werd onder leiding van Frank Bovenkerk een tijd lang veel onderzoek gedaan naar de vele facetten van het strafrecht in een pluriforme samenleving. De redacteurs van de speciale nummers (Moerings (toen voorzitter van de redactie) en Komen) waren indertijd in Utrecht werkzaam. Komen maakte deel uit van de onderzoeksgroep van Bovenkerk.

Een redactielid wijst dan weer op de aard van het tijdschrift en zijn doelgroep. PROCES is volgens deze redacteur 'gericht op de gehele strafrechtspleging en [paart] daarbij het juridische aan het criminologische'. Juist die verbinding tussen recht en criminologie, en andere sociale wetenschappen (in het bijzonder de antropologie), is volgens deze redacteur voor een goed begrip van de onderhavige thematiek van wezenlijk belang, een stelling die ik onderschrijf. In ons rapport naar schadelijke praktijken ontkwamen we er niet aan kennis te nemen van criminologische en antropologische bronnen. Zij hielpen ons standpunt over deze praktijken te scherpen. Ook omdat PROCES vanouds sterk op de rechtspraktijk is gericht, waar vragen over de pluriforme samenleving al zo'n vijftig jaar spelen, en zich daartoe probeert te verhouden, vormt het tijdschrift een logisch platform om over deze thematiek te publiceren. Juist omdat het tijdschrift zich tot de praktijk probeert te verhouden, is er ook ruimte voor verandering van toon en inhoud. Waar in vroeger tijden wellicht de behoefte bestond te zoeken naar manieren om in positieve zin rekening te houden met culturele achtergronden, zowel in de persoonlijke omgang maar ook in interventies, is de aandacht er nu vooral op gericht te komen tot inzichten over een aanpak die tot vermindering van schadelijke praktijken leidt, met respect voor de context waarin die praktijken voorkomen. Dat laatste mag niet onvermeld worden gelaten.³⁶ Het daarvoor aandacht blijven vragen, in een tijd waarin dat wellicht niet meer zo heel erg vanzelfsprekend is, is misschien niet uniek maar wel een kracht van PROCES en laat zich wellicht erdoor verklaren dat in PROCES ook altijd ruimte werd gegeven aan thema's als uitsluiting en discriminatie. De combinatie van het geven van ook voor de rechtspraktijk relevante informatie met een gezonde kritische houding jegens ongefundeerde of slecht geïnformeerde opvattingen over de achtergrond van de personen die bepaalde praktijken begaan, hoort bij een tijdschrift dat wetenschap en praktijk bij elkaar probeert te brengen.³⁷

Auteurs die voor het tijdschrift schreven, kunnen worden verdeeld in wetenschappers die gewend zijn aan het schrijven van artikelen, studenten die werden

36 Vergelijk E. van Ee & J. Janssen, 'Misverstanden over trauma: een illustratie aan de hand van ervaringen met geweld uit naam van de familie-eer', *PROCES* 2020, p. 43-51.

37 Vergelijk W. Guns & J. Janssen, 'Gender en geweld. Over hoe Nederland laveert tussen genderneutraliteit en internationale aandacht voor geweld tegen vrouwen', *PROCES* 2020, p. 394-404. Zie met betrekking tot de door Guns en Janssen besproken thematiek ook Esser, Ten Voorde & Nieuwenhuizen 2020, p. 56-58, 138, 163-165.

Jeroen ten Voorde

gevraagd door redactieleden om een bijdrage te schrijven (vaak een bewerking van de door die student(en) geschreven scriptie), en mensen uit het werkveld die zich spontaan melden met een artikel of tot het schrijven daarvan worden uitgenodigd en aangemoedigd door de redactie. De kwaliteit van de bijdragen verschilt. Een oud-redacteur gaf aan dat hij zijn handen soms vol had aan het redigeren van artikelen: 'de ingeleverde stukken moesten met een stofkam vaak in iets leesbaars worden veranderd'. Daarin is niet erg veel veranderd.

De auteurs aan wie ik mijn vragen mailde, hebben allen een achtergrond in de wetenschap. Een auteur schreef in reactie op mijn vragen dat de aanleiding voor het artikel een strafzaak was waaraan hij had gewerkt. De auteur had veel uitgezocht over het onderwerp en besloot erover te publiceren. Voor PROCES werd gekozen omdat de invalshoek van het artikel goed aansloot bij het tijdschrift. Vermoedelijk wordt hier gedoeld op zowel de thematiek, culturele factoren in het strafproces, als de omstandigheid dat over de berechting werd geschreven. Een andere auteur koos voor PROCES omdat het 'een fijn, toegankelijk blad' was dat 'werd gelezen'. Voor de thematiek was weinig belangstelling in juridisch Nederland, waarmee ook de strafrechtswetenschap wordt bedoeld. PROCES vormde daarop een prettige uitzondering, zo begrijp ik de opmerking van deze auteur. Een andere auteur bevestigt de toegankelijkheid van het blad: de auteur stelde dat de redactie 'veel vrijheid en ruimte' gaf, waardoor 'mooi werk' kon worden verricht. Zelf herinner ik mij in 2004 voor PROCES te hebben gekozen omdat in het tijdschrift twee *special issues* waren verschenen over de thematiek van mijn artikel. Het leek mij dan ook logisch het stuk voor publicatie aan PROCES aan te bieden. Ik had eerder in PROCES gepubliceerd en voelde sympathie voor het tijdschrift. Die sympathie is nooit verdwenen.

4. Slotoverweging

In 1981 verscheen een eerste bijdrage in PROCES in een reeks van vele over culturele factoren in het strafrecht. Het perspectief dat in die eerste bijdrage door auteurs werd gekozen, het recht op een eerlijk proces, laat een krachtig signaal uitgaan dat ook vandaag de dag nog moet klinken. Destijds gaven de auteurs als 'algemene indruk' weer dat 'de vreemdeling' een eerlijk proces niet wordt onthouden. 'Toch hangt voor hem/haar veel af van de persoonlijke kwaliteiten, vaardigheden en kennis van de andere betrokkenen in het geheel.'³⁸ De auteurs doelen hier op de kwaliteiten van actoren in het strafproces, onder wie de politie, de officier van justitie, de rechter, de reclasseringswerker, de tolk enzovoort, en richten zich in het bijzonder op het respect voor en kennis van zaken (waaronder culturele achtergronden) ten aanzien van justitiabelen met een migratieachtergrond. Die boodschap is in de afgelopen veertig jaar steeds opnieuw in PROCES verwoord. Ik houd het ervoor dat zij ook de komende jaren nog daarin zal terugkeren.

38 Schotman e.a. 1981, p. 167.